

Journal of Social Sciences and Education

The Tanzimat Period Politics of Subsistence (1839-1876)

Taner Öztürk¹

Akdeniz Universty, Faculty of Literature, Department of History

ABSTRACT

ARTICLE INFO

It is accepted that the Tanzimat Fermanı, considered as the cornerstones of the Ottoman Empire in the field of innovation, brought many innovations to the administrative, military and social fields in general. However, various books, articles and thesis studies have been done to examine the issue of subsistence in the Ottoman region in general and it is seen that more extensive studies are insufficient for this issue. For this reason, it is tried to shed light on the issue of provocationism in the Tanzimat period, which has not been examined sufficiently until now, in terms of socio-economic and more comprehensive. It will also focus on the main policies and regulations applied to meet the needs of the people, the army and all the goods and services of Istanbul, the palace efradının during the Tanzimat period. The understanding of the social state in the Ottoman Empire will be better understood by examining the related publications and scanning them. At the end of the article, the Ottoman administrators will be made aware of what kind of measures they can take to make their lives more comfortable. Knowing what the state is trying to cope with in this process will have a qualification to shed light on the past for our managers today. Besides this, it is believed that this article will contribute to the study of the Tanzimat period as an aid to Ottoman socio-economic research and a different perspective of the period.

Received: 04.08.2018

*Revision Received:
12.09.2018*

Accepted: 24.09.2018

*Published Online:
01.10.2018.*

Key Words: İstanbul, Tanzimat, Subsistence, Trade, People

¹ Graduate student.
tanerozturk@gmail.com

Tanzimat Dönemi İaşe Politikaları (1839–1876)

Taner Öztürk²

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ÖZET

MAKALE BİLGİSİ

Osmanlı Devleti'nin yenileşme alanında mihenk taşlarından sayılan Tanzimat Fermanı'nın genellikle yönetim, askerî ve toplumsal alana birçok yenilik getirdiği kabul edilir. Fakat yapılan çeşitli kitap, makale ve tez çalışmaları Osmanlı'daki iaşe meselesini genellikle bölgesel olarak incelemekte, daha kapsamlı çalışmaların ise bu mesele için yetersiz olduğu görülmektedir. Bu sebeple hazırlanan makalede şimdiye kadar yeterince incelenmeyen Tanzimat dönemindeki iaşecilik (provizyonizm) meselesine, sosyo-ekonomik açıdan ve daha kapsamlı şekilde ışık tutulmaya çalışılacaktır. Ayrıca Tanzimat döneminde halkın, ordunun ve İstanbul'un yani saray efradının ihtiyaç duyduğu her türlü mal ve hizmetlerin karşılanması için uygulanan başlıca politikalar ve düzenlemeler üzerinde durulacaktır. Konuyla alakalı yayınların incelenmesi-taranması yöntemiyle Osmanlı'daki sosyal devlet anlayışı daha iyi anlaşılacaktır. Makale sonunda Osmanlı yöneticilerinin özellikle halkın kendi geçimini daha rahat sağlayabilmesi için ne tür önlemler aldığı açığa kavuşturulacaktır. Devlet'in bu süreçte hangi meselelerle baş etmeye çalıştığının bilinmesi günümüz yöneticileri için geçmişe ışık tutma niteliği taşıyacaktır. Tüm bunların yanında bu makalenin Tanzimat dönemi Osmanlı sosyo-ekonomisi araştırmalarına yardımcı bir çalışma olacağına ve dönemin farklı bir bakış açısıyla incelenmesine katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Alınma Tarihi:
04.08.2018 *Düzeltilmiş*
Hali Alınma Tarihi:
12.09.2018
Kabul Edilme Tarihi:
24.09.2018. *Çevrimiçi*
Yayınlanma Tarihi:
01.10.2018.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Tanzimat, İaşe, Ticaret, Halk

² *Yüksek lisans öğrencisi*
tanerozturk1995@gmail.com

Giriş

Tanzimat dönemi genel olarak 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane-i Hatt-ı Hümayun ile başladığı kabul edilse de ekonomik açıdan 1826 yılı başlangıç kabul edilmektedir (Quataert, 2014: 731). Çünkü yenileşme sürecine muhalif olan bir kısım ulemanın destekçisi yeniçerilerdi (Heper, 1985: 247). Bu yüzden 1826 yılında kaldırılan yeniçeri ocağı sayesinde sadece askeri ve siyasi yeniliklere karşı olan silahlı bir direniş yok edilmemiş, aynı zamanda lonca teşkilatının ayrıcalıklarına haiz olan silahlı bir grup lağvedilerek bu bir kısım ulema desteksiz bırakılmıştır (Quataert, 2014: 731). Bu tarihten itibaren özellikle loncaların da Osmanlı hükümeti karşısında çaresiz ve savunmasız kaldığı görülmektedir.

Klasik dönemde Osmanlı'daki sosyo-ekonomik yaşamı düzenleyen kaidelerin temeli İslam hukuku olmakla beraber, şeriatla detaylı uygulamaların yanında insan anlayışına hitap edecek temelin oluşturulması amacıyla nizam-ı kadim yani örfî kanunlar da meydana getirilmişti (Şahin, 2015: 61). Bu kadar detaylı düzen ve kanunlara başvurulması Osmanlı'nın -birçok Batılı tarihçinin aksine- sosyal devlet anlayışına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Çünkü genel olarak Osmanlı'nın konu edildiği araştırmalarda, devletin uyguladığı ekonomik faaliyetlerde görülen sosyal devlet anlayışının etkisine fazla değinilmediği görülmektedir. Bahsedilen sosyal devlet anlayışında hayatın düzenlenmesindeki en önemli araç ise ekonomiydi.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatla alakalı kararlarında -16.yy. başlarından sonra- etkili olan 3 ana ilke-temel vardı (Genç, 2000: 177). Bu klasik dönemde ekonominin temelinde benimsenen ilkelerin iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve gelircilik (fiskalizm) olduğu bilinmektedir (Şahin, 2015: 416). İaşecilik diğer 2 ilkeye nazaran devlet yönetimi için daha önemli görülmekteydi. Çünkü ordunun ve özellikle halkın yaşamında geçim sıkıntısı meselesinin ön planda olması ile halkın refah düzeyinin yükseltilerek vergi gelirlerinin arttırılması meselesi sebebiyle devletin, ekonomi politikalarında bu ilkeyi göz önünde bulundurmasını gerekli kılıyordu. Bu sebeple Osmanlı'daki iâşe ilkesinin yönetim ve ekonomi politikalarındaki etkisinin daha iyi anlaşılması bundan sonra yapılacak olan Osmanlı sosyo-ekonomik çalışmalarına destek vereceği söylenebilir.

Araştırmanın konusu olan iâşe ilkesine göre; devlet alıcı veya üreticinin hammaddeyi ucuza mâl edip, pahalıya -makul seviyede- satarak kâr etmesini desteklerken, tüketici açısından ise mal ve hizmetlerin ucuz, bol ve kaliteli şekilde ulaşılabilir olma isteğini desteklemiştir (Genç, 2000: 178).

Yani iâşe politikalarının amacı üretilen mal ve hizmetlerin, olabildiğince ucuz ve fazla olması sonucu insanların en temel ihtiyaçlarının karşılanmasıydı (Genç, 2000: 178). Bu ilke ve politikalar bazı sebeplerden ötürü uzun süre iktisadi hayatı düzenleyici unsurlardan olmuştur. Bu sebepler:

-Ekonomik alanda genel olarak ihtiyaçların karşılanmasının yetersiz ve verimliliğin yükseltilmesinin zor olması,

-Olağan durumu düzeltmek için yapılan uygulamaların, verimliliği yükseltmekten ziyade düşürücü etki yapması,

-Ulaştırma imkanlarının çok güç ve maddi olarak pahalı olması (Genç, 2000: 178) gösterilebilir.

Tüm bunların yanında Osmanlı ekonomi anlayışında üretim faaliyetlerinin asıl amacı ihracat değil, ülke içi iâşenin karşılanmasıydı (Genç, 2007: 525). Çünkü ülke içi ihtiyaçların karşılanması devlet politikalarının en öncelikli konusu olmuştur. Buna daha önce Abbasi ve Selçuklu yönetimleri zamanındaki gibi Osmanlı yönetiminin de gerektiği durumlarda sosyal ve iktisadi hayata müdahaleci bir politika izlemesi örnek gösterilebilir (Uzun, 2005: 233). Bununla beraber araştırma sonunda Tanzimat döneminde özellikle halkın kendi geçimini

sürdürebilmesi karşısında yaşadığı problemleri ve devletin bu problemlere getirmeye çalıştığı çözümlerin bilinmesiyle Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısının anlaşılması daha da kolay olabilecektir. Öyleyse Tanzimat dönemine gelinceye kadar Osmanlı halkının ihtiyaçları nelerdi? İhtiyaçlar nasıl karşılanırdı? Devlet yönetiminin ne tür faaliyetleri vardı? Bu sorulara konuyla alakalı çalışmalar ışığında cevaplar bulmanın en güvenilir yol olacağı bilinmektedir.

Ayrıca literatüre bakıldığında iâşe meselesini inceleyen çalışmalar ya Osmanlı'nın Tanzimat dönemi öncesini incelemekte ya da Tanzimat dönemindeki iâşeciliği bir bütün olarak -Osmanlı'nın her alanını kapsayarak- incelemekten uzak oldukları görülmektedir.* Bu açıdan Osmanlı'daki iâşecilik meselesi bir bütün olarak Tanzimat dönemi temelinde bu araştırmaya konu olacaktır.

1.Tanzimat Dönemi Öncesi İaşe Durumu

Her siyasi yapılanmada olduğu gibi Osmanlı Devleti için de vergi gelirlerinin büyük kısmı kendi tebaasından sağlanmaktaydı. Bu yüzden iâşe ilkesi çerçevesinde uygulanan ekonomik politikaların temel etkileneni Osmanlı tebaası -yönetilen kesim- olmaktaydı. Osmanlı sarayı ve ordusunun yanında özellikle Osmanlı tebaasının yaşadığı geçim sıkıntılarının incelenmesi bizlere Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi hakkında daha sağlıklı bilgiler sağlayacaktır. Çünkü Tanzimat öncesinde olduğu gibi Tanzimat dönemi ve hatta günümüzde dahi yönetilen kesimin iâşesi konusu önemini korumaktadır. Osmanlı, yönetim merkezi olan sarayının, ordusunun ve halkının iâşesini yani ihtiyacı olan maddeleri tüketebilmesini amaç edinmiş, ekonomik hayatı da bu ilke doğrultusunda düzenlemiştir (Taşkın, 2007: 136). Klasik dönemdeki Osmanlı ekonomi politikalarının amacı, istihdam ve üretimi arttırmak, kamunun ihtiyacını karşılamak, fiyat istikrarı, gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlik ile temel malların arzını düzenlemektir (Şahin, 2015: 417). Bu düzenlemeyi sağlamak için iâşe politikalarında ekonomiye müdahaleci uygulamalarını Tanzimat döneminin ilk birkaç yılında da devam ettirmişti (Taşkın, 2007: 137). Örneğin temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını makul seviyelerde tutmak için uygulanan narh koyma usulü sayesinde dar gelirli halkı koruyabilmekteydi (Demirtaş, 2008: 41). Çünkü devlet, halka belirli standart ve kalitede, uygun fiyata mal ve hizmet ulaşmasını sağlamak; maddi gelir elde etmek amacıyla ve her sınıftan piyasanın tesisine izin vermek yoluyla iktisadi faaliyetleri kontrol etmek yetkisini kendisinde görmekteydi (Taşkın, 2007: 137).

Örneğin halkın Ramazan ayını refah içinde geçirebilmesi için her Şaban ayı sonunda yiyecek-içecek fiyatlarına ait narhları makul seviyeye çekerek yeniden düzenlemeye çalışırdı (Kütükoğlu, 2013: 563). *Narh koymak* denilen bu sistem 19.yy. ortalarından sonra yerini serbest ticarete bırakmaya başlayacaktı.

Osmanlı tekstil sektöründe ise Anadolu'nun güney sahillerini, Kuzey ve Güney Karadeniz sahillerine yani ticaretine bağlayan karmaşık bir altyapı ağı vardı (Quataert, 2014: 738). Örneğin Tuna ve Rusçuk gibi kaybedilen bölgelerden İstanbul ve Anadolu'daki ihtiyaç sahiplerine gerekli olan ayakkabı derileri getirilirdi.

Fakat özellikle toprak kayıpları ile birlikte Karadeniz havzasından mal nakliyesinin

* İlgili çalışmalar için bakınız; Yavuz Cezar. (1978). Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795/1210 Tarihli Nizamnamesi, *Toplum ve Bilim Dergisi*, (6-7), Ankara; Suraiya Faroqhi. (1980). İstanbul'un İâşesi ve Tekirdağ Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Ankara; Robert Mantran. (1986). *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, (1), Ankara; Rifat Önsöy. (1988) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara; Tevfik Güran. (1998). *19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul; Mehmet Genç. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul; Ahmet Uzun. (2006). *İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması(1783-1857)*. Ankara; Figen Taşkın. (2007). *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*. (Yayınlanmamış doktora tezi). YÖK Tez Merkezi, 217947; Mehmet Demirtaş. (2008). *Osmanlı'da Fırınçılık 17.Yüzyıl*, İstanbul; Ebru Göç. (2010). *Tanzimat Dönemi ve Sanayileşme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi, 277149; Meropi Anastassiadou. (2010). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri "Selanik"(1830-1912)*. (2.Baskı). (Işık Ergüden, Çev.). İstanbul.

güçleşmesi, devlet müdahalelerin artmasında önemli bir sebep olmuştur. Bu müdahaleci politika çoğu zaman işeiyi kolaylaştırmaktan ziyade zorlaştırmıştır (Uzun, 2005: 233).

Osmanlı bu sebeplerden dolayı işe ilkesini uygulamak, ekonomide mal arzını çoğaltmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını makul seviyede tutmak için üretim ve ticaret üzerinde baskıcı şekilde uygulanan bir müdahaleci politikayı seçmiş ve uygulamıştır (Genç, 2000: 178). Gerçekte bu müdahale nasıl gerçekleşirdi? Bunu kısaca özetlemek gerekirse:

“Ziraatte, mümkün olan en yüksek düzeyde üretimi gerçekleştireceği düşünülen işletme tipi orta büyüklükte aile işletmesi idi. Toprağın verimine göre 60 ila 150 dönüm arasında bir arazi tahsis edilen bu aile işletmelerinin yaygın biçimde korunması başlıca hedefti. Aile işletmelerinin parçalanarak küçülmesini veya yeni arazi ile büyük çiftliklere dönüşmesini önlemek üzere Devlet, zirai toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz kendi elinde muhafaza ederdi. Miri adı verilen bu mülkiyet rejiminde toprak çiftçilere babadan oğula geçecek şekilde kiralanmış sayılır; alımı satımı... vakfedilmesi ve bağışlanması, çiftçilerin zirai üretimi düşürmeye sebep olacak şekilde, toprağı işlemeden tutulmasına izin verilmeyip sıkı bir kontrol altında tutulurdu” (Genç, 2000: 179).

Ekonomideki politikayı şekillendiren bu işe ilkesi dış ticarete ithalatı serbestleştirirken, ihracatı ise kısıtlayıcı şekildeydi (Genç, 2000: 180). Özellikle devlet ürünün üretildiği yerde, ona ihtiyacı olan herkese, en uygun fiyattan ulaşmasını garanti altına alırdı. Bütün bu ihtiyaçlar karşılandıktan sonra, bir ürünün ticari amaçla başka yerlere gitmesine izin verilirdi (Belge, 2005: 296). Bu anlayışı çerçevesinde devlet, iç piyasalarda hammaddeler ve gıda maddelerinde kıtlık ortaya çıktığında ihracatı kısıtlama cesaretini gösterebilmiştir (Pamuk, 2016: 29).

Osmanlı toplumundaki en önemli işe ürünleri olarak zahire türü (buğday, çavdar, arpa, pirinç), et türü (koyun) ve mahrukat yani yakıt türünden (odun, kömür) ürünleri sayabiliriz (Çiftçi, 2004: 160).

Başkent İstanbul’un işesi ise Tanzimat’a kadar devletinde desteğiyle kapan tüccarı tarafından sağlanmış ama sonraları yetersiz kalan kapan tüccarı yerine bu işle uğraşmak için 1795 yılında *“Zahire Nezareti”* tesis edilmiştir (Güran, 1986: 259). Bu müessese şehirde ihtiyaç duyulan tahılın finansmanında önemli görevler yüklenerek, işe düzenine yenilikler getirmiştir (Çiftçi, 2004: 161). Ayrıca devlet yönetiminin, başkent için gerekli tahıl ve zahire gibi maddeleri farklı coğrafyalardan talep etmesinin yanında, bu maddelerin İstanbul limanlarından farklı iskelelere çıkarılmamasını da bu müessesenin sorumluluğuna bırakmış ve çıkartılan fermanlarla bu uygulamalara karşı olanları uyararak gerektiğinde ceza verme yetkisini yine Zahire Nezareti’ne vermişti (Çiftçi, 2004: 161).

2. Tanzimat Dönemi İşe Politikaları

Osmanlı’nın Tanzimat döneminde işe politikalarına daha çok önem vermesinin sebepleri nelerdi? Bu dönem içerisinde sosyal devlet anlayışı çerçevesinde hangi uygulamalar gerçekleştirilmişti? Osmanlı Devleti’nin, Tanzimat dönemine gelene kadar ve bu dönem içindeki askeri ve ekonomik kayıpları sonucu topraklarının birçoğunun elden çıkması, Tanzimat dönemi başlarında yeni oluşturulan ekonominin temellerini sarsmıştı. Çünkü Balkan milliyetçiliği ve Avrupa yayılmacılığı devletin en verimli tarım topraklarını ve *aktif sanayi* denilebilecek şehirlerini kaybetmesine sebep olmuştu (Quataert, 2014: 737). Özellikle Yunanistan ve Romanya’ya bağlanan eski Osmanlı toprakları, Anadolu’dan iki kat, Irak ve Suriye eyaletlerinden altı kat daha çok nüfus miktarına sahipti (Quataert, 2014: 738). Bu nüfus potansiyelinin kaybı ve yaşanan iç göçün etkisiyle sosyo-ekonomik temellerin sarsılması hız kazanmıştı.

Ayrıca Tanzimat döneminde bürokrasi ve merkezî askerî denilen yönetimin büyümesi zirai ve endüstri için ayrılan maddi desteğin erimesine sebep oluyordu (Quataert, 2014: 739).

Esasen Osmanlı'da iâşecilik ilkesi her zaman ön plandaydı. Fakat Tanzimat döneminde yeniden yapılanmanın getirmiş olduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeler iâşecilik ilkesine yeni kaynakların aranmasına ortam hazırlamıştı.

Osmanlı'da hükümet görevlileri ekonomi temelindeki provizyonist bir anlayışı yani ülke içindeki malların ihtiyaç sahibi bölgelere ulaştıktan sonra artan ürünün ihracına dayanan anlayışı benimsemiş ve bu anlayışı Tanzimat döneminde de devam ettirmeye çaba göstermişlerdi (Şahin, 2015: 421). Devletin iâşe politikasını etkileyen en önemli mesele iç piyasadaki temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki dalgalanmalar yani fiyat istikrarsızlığıydı (Öznel, 2013: 285). Piyasa istikrarının sağlanması için birçok müdahalede bulunuldu. Örneğin mahrukatin (yakıt) bulunduğu yıldan bir önceki yılın aynı dönemindeki fiyatları haftalık ve aylık olarak takip edilerek fiyatların yenilenmesini sağlayan narh sistemi uygulanırdı (Öznel, 2013: 285).

İstanbul dışında, önemli sayılabilecek kentlerin iâşelerinin karşılanmasında ise şehirlerin, çevrelerindeki yakın kırsal bölgeyle olan ilişkileri ve buna bağlı olarak tesis edilen ticaret ilişkileri büyük önem arz etmekteydi (Uzun, 2005: 214). Bu ilişkiler çoğunlukla merkezî ve yerel pazarlar aracılığıyla gerçekleşirdi.

Tanzimat dönemindeki iâşe temininde yaşanan problemlerin en önemlileri olarak; idarî ve adlî problemler, nakliye vasıtalarının –kayık, gemi, sandal- yetersizliği gibi ulaşım problemleri, hava durumu ve mevsim koşullarının özellikle kış mevsiminin etkisi, ihtikârlık yani vurgunculuk, yangınlar, eşkıya hareketleri ve bunların piyasa üzerindeki etkileri sayılabilir (Öznel, 2013: 286). Tanzimat dönemi iâşe politikasını etkileyen bir diğer önemli problem ise yolsuzluktu (Karal, 2011: 244).

Bu dönemdeki iâşe politikalarının temelinde, piyasaya arz edilen mal ve hizmetlerin vergilendirilmesinde ihtiyaç sahipleri için gerekli tüketim maddelerinden olan ürünlerin bol ve ucuz olmasını sağlamaya yönelik bir vergilendirme sistemi vardı (Öznel, 2013: 287).

Yöneticiler, ülkenin her yanından iâşe maddelerinin pazarlara girebilmeleri için; kara ve deniz nakliyeciliği, mamul maddelerin pazarlanması, vurgunculuğun önlenmesi ve fiyat istikrarı konularında geniş bir yapılandırma tesis etmeye çalışarak ticaretteki müdahaleciliği sürdürmeye çalışmışlardır (Çiftçi, 2004: 155). Örneğin gerekli ürünlerin istenilen bölgelerden alınarak önceden kararlaştırılan bölgelerde toplanmasından sonra, bu ürünler görevli memurun elindeki deftere kaydedilir daha sonra bu kayıt defterleri yerel yöneticilere onaylatılırdı (Çiftçi, 2004: 156). Ürünler genelde deniz kenarındaki iskelelerde toplanırdı. Çünkü genel olarak deniz taşımacılığı en hızlı ve en güvenilir nakliye yoluydu. Bu iâşe temini, özel girişimciler ve devlet eliyle yapılabilmekle beraber özel girişimcilerin devlete nazaran –özellikle İstanbul'un iâşesinde- önemi çok daha fazlaydı (Çiftçi, 2004: 155). Özel girişimler çoğunlukla toptancı, tüccar ve gemi reisleri tarafından yapılmaktayken, diğer tarafta ise devlet iâşenin teminini; *mübâyaacı*, *mübâşir* veya *mübâyaa mübâşiri* gibi unvanlara sahip memurlarla sağlamaya çalışmaktaydı (Çiftçi, 2004: 155).

Tanzimat'ın tarımsal üretimi arttırmak için getirdiği ilk önemli gelişme, tarımsal ürün ticaretinin serbestleştirilmesiydi. Böylece tarımsal ürünlerdeki devlet tarafından konulan narh usulü kaldırılmakta, herkesin ürettiğini istediği yerde ve piyasa fiyatlarıyla satabilmesinin önü açılmaktaydı (Güran, 2014: 780). Ayrıca Tanzimat döneminde I. Abdülmecit'in (1839-1861) 150'den fazla -o dönem için modern- fabrika açarak, halkın ve ordunun iâşesi için büyük çaba göstermesi de kayda değer çabalardan sayılabilir (Öztuna, 1994: 85).

2.1.Halkın İâşesi

Bir devletin kendi varlığını sürdürebilmesi için halkının tüm ihtiyaçlarını karşılamak ve onların refahını arttırmak zorundadır. Bu sosyal devlet anlayışını Orta Asya Türk geleneğinde özellikle Bilge Kağan'ın *Orhon* yazıtlarındaki o meşhur "*Tahta oturup yoksul*

(ve) fakir halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım” ve “Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım” (Tekin, 1998: 71) sözleri ile görebilmekteyiz. Osmanlı Devleti de bu anlayışı benimseyerek halkının her türlü ihtiyacını gidermeye çalışmıştır.

Osmanlı’da zirai üretimin başlıca tüketim yeri kaza olmakla birlikte, kazanın ihtiyacı karşılanmadan mal ve hizmetlerin kaza dışına çıkışı yasaklanmıştı (Genç, 2000: 179). Ayrıca Tanzimat’ın son yıllarında iâşeyi zorlaştıran *İhtisabiye, Bac, Kalemiye, Kantariye* ve *Ruhsatiye* ismiyle tahsil edilen iç gümrük vergileri kaldırılmış veya değiştirilmişti (Toprak, 1985b: 668). Bu düzenlemelerdeki amaç bölge halkının kıtlık yaşamasını engelleyerek geçimlerini sağlamaktı.

Zirai üretimden elde edilen ürün ve hammaddeleri, kaza merkezinde satın almak ve ihtiyaç sahiplerine satışını gerçekleştirmek, devletin ayrı ayrı loncalar halinde düzenlediği yerel esnafın elindeydi (Toprak, 1985b: 668). Bu örgütlenme düzeni sonrası kazanın ihtiyacı giderildikten sonra artan üretim fazlası ordu ve İstanbul’a sevk edilmek için tüccara verilir, bütün bu giderlerden sonra kalan üretim devlet içindeki ihtiyaç duyulan bölgelere dağıtılır ve en son kalan fazla malın yurt dışına yollanmasına izin verilirdi (Toprak, 1985b: 668).

İhracatın bu zorluğuna karşı ithalat yapılması daha serbestti. Çünkü ithalat yurt içinde ihtiyaç duyulan, fakat üretimi olmayan veya az sayıda üretilen malların temini için gerekli bir ticari faaliyetti (Toprak, 1985b: 180). Genellikle büyük bir ekonomik mesele gibi görülen *kapitülasyonlar* meselesine bu açıdan bakmak daha sağlıklı yorumlar yapmamıza yardımcı olabilir.

Gerçekten kapitülasyonlardan yarar sağlayan sadece yabancı devletler miydi? Her ne kadar yabancı ülke mallarının Osmanlı sınırlarına ucuza girmesi üretimi olumsuz etkilese de tüketicinin ihtiyacının karşılanması esas olduğu için gerekli mal ve hizmetlerin temini meselesi kapitülasyonların verilmesiyle biraz olsun giderilmeye çalışılmıştı. Çünkü bir bölgede yaşanan üretim düşüklüğü veya ürünlerdeki fiyat artışı bazı durumlarda tüm ihtiyaç bölgelerini etkileyebilmekteydi. Bu sebeple kapitülasyonlara Osmanlı tüketicisi açısından olumlu sonuçları olan bir ekonomik ürün desteği olarak bakılabilir. Osmanlı yöneticileri üretici ve üretim açısından kapitülasyonların zararlarını bildiklerine şüphe yoktur. Ama halkın varlığını sürdürebilmesi için bu kadar zararlı olan kapitülasyonların uygulanması Osmanlı Devleti’ndeki sosyal devlet anlayışının uç sınırlarını görmemize imkan sağlayacaktır.

Osmanlı’da toplam ithalat içinde gıda maddelerinin payı yüksekti ve 19.yy. boyunca Türkiye topraklarında İstanbul en büyük ithalat limanı, İzmir ise en büyük ihracat limanıydı (Pamuk, 1985: 659). Selanik, Beyrut ve Basra ise geriye kalan en önemli dış ticaret limanlarıydı (Pamuk, 1985: 665).

Devlet halk pazarlarını özel teşviklerle destekledi. Halkın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla düzenlenen iâşe politikalarında haftalık açılan pazarların desteklenmesinin sebebi; bu pazarlar sayesinde şehir ve köylülerin iâşesi için gerekli maddelerin kolayca temin edilebilmesiydi (Güçer, 1987: 41). Bu yüzden pazarlarda ve şehirlerde, ihtiyaç duyulan iâşe ürünlerinin farklı bölgelere satılmasının yasaklanmasıyla şehirlerde kıtlık yaşanmasının önüne geçilmek istenmekteydi (Güçer, 1987: 43). Bu şehirlerden başkent olan İstanbul’un öneminden dolayı savaş sırasında halkı zora sokan karaborsacılara karşı 13 Kasım 1853 tarihinde, her çeşit ürünün, cuma günleri Ayasofya Cami etrafında satılması uygulamasına başlanılmıştı (Taşkın, 2007: 146).

1854 yılında çeşitli bölgelerdeki ürünlerin çekirge yüzünden zarar görmesi sonucu (Taşkın, 2007: 146) Osmanlı yönetimi, halkın açlıkla uğraşmaması için tarımsal üretimi teşvik edip, çiftçilere tohum dağıtımında bulunmuştu (Taşkın, 2007: 84). Ayrıca arşiv belgelerinde *muhtacin-i zürraya* olarak adlandırılan -doğal afetler sebebiyle zahire ve hububat kıtlığı çeken tarımsal üreticiler- üreticilere yapılan yardımlar ile iç göç hareketleri de önlenmeye çalışılmıştı (Özbek, 2006: 404).

Osmanlı halkı için en önemli gıda maddelerinden birisi de et ve et ürünleriydi. “İstanbul’un et ihtiyacının sağlanması kırsal bölge nüfusunun servetini şehirli nüfus lehine azaltan, diğer bir deyimle, köylü halktan başkent sakinlerine servet transferi sağlayan oldukça karmaşık ve kendine has düzenlemelere konu olmuştu” (Uzun, 2006: 4). Bu düzenlemelerin amacı taşra halkının her sene belirli miktarda koyun vermeye mecbur bırakılmasıydı (Uzun, 2006: 4).

Türkler genellikle koyun eti tüketir, sığır etini zor durumda yerd. At eti tüketimi ise Kırım Türkleri dışında pek görülmezdi (Öztuna, 1994: 47). Sarayın ve ordunun et ihtiyacının büyük çoğunluğu, Hüdavendigâr sancağı kazalarında devam eden “ağnam mübâyaası” ile temin edilirdi (Çiftçi, 2004: 163).

Et temini için getirilen düzenlemelerin en başında “celepküşan sistemi” vardı (Uzun, 2006: 7). Bu sistemde amaçlanan özellikle İstanbul kasaplarına satmak için her sene belli miktarda koyunu getirmekle sorumlu ve tüm olağanüstü vergilerden muaf bir vatandaş birliğinin oluşturulmasıydı (Uzun, 2006: 8). Bu sistem daha sonraları getirilen düzenlemeler ile et işesinde çok önemli faydalar sağlayan “ondalık ağnam” uygulamasına zemin hazırlamıştır.

18.yy.da yaşanan siyasal olaylar ve toprak kayıpları sonucu özellikle askeri birlikler ile devlet memurlarının et işesini karşılamak için 1783 yılında ondalık ağnam sistemi uygulamasına geçildi (Uzun, 2006: 11). (Zamanla bu uygulama tüm Osmanlı kademeleri için geçerli olacaktı.) İlk olarak Eflak, Boğdan, Tambasar, Akkerman, Samabo, Dobrice ve Mora gibi Rumeli topraklarında hayata geçirilen bu vergilendirme sistemine göre devlet, görevlendirdiği *sayıcılar* aracılığıyla ve önceden belirlediği narh fiyatlarıyla, satıcılardan on başta bir baş düzeninde koyun temin etmeye başlamıştı (Uzun, 2006: 57).

80 yıl kadar süren bu vergilendirme sistemi ile koyun etinden alınan eski vergiler, Tanzimat döneminde birçok yolsuzluk olayları ve hazineye gelir kaybettirmesi yüzünden kaldırılarak bunların yerine geliştirilen yeni düzenleme ile koyun için alınan vergiler tek bir vergi başlığı altında alınmaya başlandı (Uzun, 2006: 120). Bu uygulama, Tanzimat döneminde koyun yetiştiriciliğini teşvik edip, koyun sayısını yükselten bir yenilik olmuştur.

Sonuç olarak halkın koyun etini bu kadar çok tüketmesi, hükümetin kaliteli ve ucuz koyun etini sağlamak için yoğun çaba sarf etmesine sebep olmuştur (Öztuna, 1994: 47). Osmanlı, Tanzimat döneminde halkın sadece yiyecek ihtiyacında değil sağlık alanındaki ihtiyaçlar için de gerekli önlemler aldığı salgın hastalıklara karşı karantina uygulamasını başlatmasından anlıyoruz (Taşkın, 2007: 98). Bu sayılanlar dışında temiz su ihtiyacının da halkın önemli problemlerindendi. Bu problemin çözümü için birçok faaliyette bulunuldu. Fakat Osmanlı’da tüm toprakları kapsayacak ve sadece su ihtiyacının karşılanmasıyla ilgilenecek bir müessese yoktu. Suyun dağıtım ve kullanımıyla ilgili meselelere genellikle *başmimar*, emrindeki teknik kapasiteye sahip işçiler aracılığıyla bakmaktaydı (İnalçık, 2009: 437). Çeşitli su yollarının bakımı ve yeni bentlerin inşası gibi meselelere başmimar gözetiminde çözümler üretilirdi.

2.1.1.Hububat İşesi

Et ürünlerinin yanında hububat –özellikle un- bir diğer önemli ihtiyaç maddesiydi. Osmanlı şehirlerinin un ihtiyaçları genellikle stoklardan karşılanırdı. Örneğin İstanbul’un yıllık un işesi ise, Üsküdar’da, Kasımpaşa’da, Unkapanı’nda ve birkaç farklı bölgede büyük ambarlarda saklanırdı (Öztuna, 1994: 84). Birçok farklı noktada un stoklanmasının sebepleri olarak gerektiğinde şehir ihtiyacının hızla karşılanması ve olağanüstü olaylarda un stoklarının kolayca kaybedilmemesi gösterilebilir. İhtiyaç duyulan hububat genellikle Akdeniz coğrafyasından temin edilmeye çalışılırdı. Çünkü Tuna ve Karadeniz hububatına göre Akdeniz hububatı ambarlarda ziyan olmadan birkaç yıl saklanacak kadar dayanıklıydı

(Aynural, 2002: 13). Bunların yanında stokların korunması için başka önlemlerde alınmaya çalışılmıştı. Örneğin hububat ihracatı kısıtlanmış, ticarete aracılık edenler en aza indirilmiş ve hububat alım-satım fiyatları belirli düzeylere sabitlenmişti (Güçer, 1964: 39). Bazı dönemlerde önlem almak amacıyla o kadar ileri gidilmişti ki birbirine komşu olan bölgelerin dahi birbirine iâşe maddeleri satmaları sınırlandırılmıştı (Karpas, 2017: 57). Sonraları ise 1793 yılında İstanbul'un yaşadığı hububat kıtlığının zararlarının azaltılması için Zahire Nezareti ve Hazinesi tesis edilmişti (Taşkın, 2007: 141).

Bu nezaretin görevleri; sorumluların gerçekleştirdiği hububat işlemlerinin denetlenmesi ve stoklardaki hububat teminine katkıda bulunması, kış mevsimi öncesi Eflak, Buğdan, Tuna ve Karadeniz sahillerinden büyük miktarlarda hububatın getirilip, saklanması; tüm üretim bölgelerinden artan hububatın öncelikle İstanbul'a gönderilmesinin sağlanması ve Rumeli'den Anadolu'ya zahire nakliyesiyle beraber yabancılara satışının önlenmesini denetlemektir (Taşkın, 2007: 141). Zahire Nezareti, Tanzimat döneminin hemen öncesinde 12 Ağustos 1839 yılında kapatılarak bütün hazinesi ve sorumlulukları Ticaret Nezareti ve hazinesine bırakılmıştı (Taşkın, 2007: 143).

1839 yılında Zahire Nezareti'nin kaldırılması ile tarım ve ticarete hareketlilik yaşanacağı ümidiyle mübâyaa usulü sonlandırılmıştı. Böylece İstanbul'un hububat iâşesi özel sektöre bırakılarak bu alanda da devlet müdahaleciliği en aza indirilmişti (Taşkın, 2007: 143). Ayrıca devlet topraklarındaki tartıların ölçek farklılığı da Tanzimat döneminde son bulmuştu (Taşkın, 2007: 167). Çünkü yolsuzluklar buralarda da görülmekteydi.

İstanbul'daki ordu kuvvetlerinin yıllık 1 milyon kile buğday ile 434.000 kile arpa ihtiyacının giderilmesi için hububatın hızla biriktirilerek ihracatının yasaklanılmasına çalışılsa da 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması bu duruma engel oluyordu (Taşkın, 2007: 150). İhraç yasağının diğer sebepleri ise; dışa satılacak hububatın düşman ülkelere fayda getirmemesi ve çavdar, buğday, arpa, darı ve kokoroz gibi beş çeşit hububatın İstanbul'a gönderilmesinin amaçlanması olup sonuçta tüm baskılara rağmen hububat üretiminin kıt olması sebep gösterilerek 1839, 1844, 1845 yıllarında ihracat yasağı uygulanmıştır (Taşkın, 2007: 151). Gerçektende 1853-1856 Kırım Savaşı'nın Karadeniz'deki ticaret akışını engellemesi yüzünden Akdeniz bölgesi gibi Selanik şehri de başkentün buğday ihtiyacını karşılamada öncelikli sırayı almıştır (Anastasiadou, 2010: 95)

Hububatın nakliyesinde coğrafi şartlar ile gelişmiş nakliye ağı ve vasıtalarının olmayışı büyük zorluklar yaşanmasına sebep oluyordu. En çok tercih edilen nakliye şekli deniz taşımacılığı idi. Çünkü kara yolu taşımacılığının pahalı olması ve güvenliğin daha zor sağlanması deniz yolunun tercih edilmesine sebep oluyordu (Güçer, 1964: 33). Fakat bazı durumlarda araba ve hayvan taşımacılığının tercih edildiği de görülmüştür (Aynural, 2002: 17).

Yukarıda sayılan tüm ihtiyaç maddelerinin yanında ekmek belki de en önemli iâşe meselesiydi. Çünkü Osmanlı halkının iâşesinde ekmek en öncelikli ve müdahaleye en açık iâşe ürünlerinden biriydi (Taşkın, 2007: 136). Bunun sebebi olarak Türk halkı için un ve unlu ürünlerin -içlerinde ekmek- kolay ulaşılması ve doyurucu olması gösterilebilir. Bu yüzden hükümet un fiyatlarına, piyasadaki bolluğuna ve ekmek üretim aşamalarına özen göstererek sıkı denetlemeler uygulardı (Öztuna, 1994: 46).

Devlet, ekmekçilere verdiği hububatın karşılığını hiç kâr elde etmeden sadece alış ve masraf tutarlarının toplamını alırdı (Taşkın, 2007: 167). Böylece amacının halkın ihtiyacını karşılamak olduğunu topluma gösterirdi. İstanbul fırınlarının ihtiyaç duydukları un ve buğdayın nerelerden, nasıl ve ne şekilde temin edilecekleri yine yönetim tarafından önceden planlanıyordu. Bu görevi denetlemek ve yerine getirmekle görevli kişilere genellikle *mübâyaa mübâşiri* adı verilmekteydi (Demirtaş, 2014: 170).

Tanzimat dönemi öncesinde ve sonrasında da üretim için gerekli olan hububatın öğütülerek un haline getirilmesi için 3 farklı değirmen kullanılırdı. Bu değirmenler, kullanılan

enerji şekline göre rüzgâr, su ve at değirmenleri şeklinde adlandırılmaktaydı (Aynural, 2002: 85) Başkent İstanbul'da bulunan at değirmenleri ise kendi içinde ekmeği ve uncu değirmenleri adıyla 2'ye ayrılmaktaydı (Aynural, 2002: 90)

1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile serbest ekonomi kuralları ekmeğin yapımının da serbestleşmesine sebep oldu (Taşkın, 2007: 172). Çünkü devlet kontrolü bu anlaşma ile kısmen kaldırılıyordu (Önsoy, 1988: 5). Devlet 1839 yılından sonra İstanbul halkına sunulan ekmeğin yapımında kullanılacak hububatın temininden uzaklaşarak bu tarihten sonra çoğunlukla fırıncılara belirli zamanlarda destek sağlamakla yetinmişti (Taşkın, 2007: 166).

Ayrıca 18 Ekim 1839 tarihli nizamname ile isteyen herkesin belirli şartlar ile fırın açabilmesine, yazın ve kışın hububat stokları yapmasına, gerektiğinde Ticaret Nezareti'nden borç alıp hububat eksikliğinin giderilmesine karar verildi (Taşkın, 2007: 173). Çünkü önceleri fırın açmak *gedik* sistemine bağlıydı. Nizamname ile ekmeğin artık birer ve yarımşar okkalık ayrıca yüzer dirhemlik ölçülerde üretilip, kalite kontrol şartıyla satılabilecekti (Taşkın, 2007: 174). 1841 yılı sonlarına gelindiğinde ekmeğin okkası 42 paradan 38 paraya indirilmişti (İstanbul, 1972: 361). Kırım Savaşı başlarında artan hububat ve ekmeğin fiyatı için ise Ocak 1854 yılında yeni bir düzenleme getirildi. Bu yeni düzenlemeyle amaçlanan ekmeğin tekelin kaldırılarak fırıncıların haksız kazanç sağlamasını engellemekti (Taşkın, 2007: 176).

2.1.2. Mahrukata (Yakacak) İdaresi

İnsanların gıda ihtiyaçları yanında enerji ve yakıt ihtiyaçlarının karşılanması da önemli bir meseleydi. Bu ihtiyaçların başında ise kömür ve odun geliyordu. Osmanlı topraklarında yaşayanların ihtiyaç duyduğu kömür ve odun Anadolu'nun Karadeniz'e kıyısı olan şehirlerinden çoğunlukla deniz yoluyla temin edilirdi (Öznel, 2013: 284). Şile, Şeyhler, Taşköprü, Midye, Terkos, Yoros, Istanca, Çatalca ve Silivri kömür ve odun temini için başlıca nakliye merkezleriydi (Aynural, 2014: 563). Çünkü denize ulaşmaları daha kolaydı. Bunun dışında hayvan ve araba taşımacılığı da görülmekteydi. Örneğin İstanbul'a gönderilmek üzere Pazarcık, Filibe ve Saruhan bölgelerindeki kazalarda hazırlanan temel ihtiyaç maddeleri ilk önce kayıklarla Meriç nehri üzerinden Edirne'ye, daha sonra nakliye gemilerine yüklenmek üzere hayvan ve arabalarla Tekirdağ iskelesine ulaştırılırdı (Aynural, 2002: 85).

Sahili olan her kazanın belirli sayıda iskelesi kömür ve odun nakliyesine ayrılmıştı (Aynural, 2014: 564). Çünkü mahrukata, özellikle kışın, uygun fiyat ve miktarda şehirlere ulaştırılması yöneticiler, üreticiler ve tüketiciler için vazgeçilmez bir konuydu (Öznel, 2013: 284). Devlet mahrukata *rençberler* aracılığıyla piyasaya sokmasının yanı sıra ya rayiç fiyattan kömür ve odunu peşin parayla alırdı ya da rençberlere bir yıl önceden peşin para öderdi (Aynural, 2014: 565). Böylece mahrukata kıtlığı önlenmeye çalışılırdı.

Örneğin kömür fiyatlarına narh konulması, ayrıca üretici ile şehrin kömür alım-satımıyla ilgilenen tüccar ile nakliyecilikle uğraşan esnaf arasına giren vurguncu sayılacak bir grubun oluşması, ticareti olumsuz etkileyerek esnafın bu kişileri devlete bildirmesine sebep olmuştu (Öznel, 2013: 287). Çünkü bu grup, kömürü ile odunu çıkarıldıkları yerde ve iskelelerde satın alıp stokladığı, devlet tarafından konan narh fiyatından satmayarak istediği dönemde piyasada kendi fiyatından satması piyasadaki fiyat istikrarının bozulmasına sebep oluyordu (Öznel, 2013: 288). Bunların yanında özellikle odun fiyatlarını etkileyen diğer sebepler ise:

“Anadolu ormanlarından elde edilen odunun taşra tacirlerinin tekelinde satılması, Orman Nezareti tarafından alınan hatap rüsumuna zam yapılması, önceki senelere oranla bu bölgeden alınan odunun çekisinin 1-3 kuruş zamlanması, ince odunların kesim yasağı ve tahta imaline müsaade edilmesiyle odun tedarikinin ancak daha uzak mesafelerden yapılabilmesi, İstanbul'a gelen gemilerin cuma gününe tesadüf etmeleri durumunda, bu günün

gecesinde köprülerin açılmaması sebebiyle şehre giriş yapamamaları ve bu durumun arzında senede dört seferlik bir azalmaya neden olduğu...” yetkili kişilerce devlete bildirilmekteydi (Öznel, 2013: 286).

Tanzimat döneminde kömür ve odun fiyatlarının yüksekliğinin bir başka önemli sebebi de, mahrukat üretiminde sahip olunan yetersiz teknolojiydi ve bu da rapor edilmişti (Öznel, 2013: 294). Devlet yönetimi Tanzimat döneminde diğer alanlarda olduğu gibi kömür ve odunun bol ve ucuz olması için üretici ve tüketicuyu koruyucu politikalar üretmeye çaba göstermiştir. Fakat devletin yaşadığı iç ve dış siyasi ve ekonomik problemler sebebiyle istenilen hedeflere çoğu zaman ulaşamamıştır.

2.2.İstanbul’un (Saray) İaşesi

İaşe meselesi tüm şehirler için önemli olmakla birlikte başkent İstanbul için her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur. Çünkü başkent olması, kalabalık bir nüfusu beslemesi yanında, bürokratik sınıfların burada bulunması (Uzun, 2005: 212) ve buradan çıkacak herhangi bir problemin bütün toprakları etkileyebilme ihtimali (Aynural, 2014: 563) sebebiyle şehrin iaşesi için ayrı bir özen gösterilmiştir.

Osmanlı yönetimi 15.yy.da İstanbul nüfusunun az olması sebebiyle temel malların karşılanmasına özel bir çaba göstermezken, özellikle 16. ve 17.yy.dan itibaren Osmanlı’nın, Karadeniz sahili, Tuna ve Bulgaristan bölgesinde mal temin hakkını kazanması ve başkent nüfusunun giderek artması yüzünden görevliler İstanbul özelinde bir iaşe politikası oluşturmaya mecbur kalmışlardı (Uzun, 2016: 2).

İstanbul dışında çok büyük bir merkezin bulunmaması sebebiyle, genellikle ayrıntılı iaşe düzenlemelerinin bu şehirle sınırlı kaldığı bilinmekte ve bu sebeple iaşe politikalarının genellikle İstanbul üzerinden oluşturulduğu görülmektedir (Uzun, 2005: 233). Savaş ve kıtlık zamanlarında merkezî denetim daha denetleyici olmakta ve ihtiyaç duyulan ürünler İstanbul’a zorunlu olarak gönderilmeye çalışılmaktaydı (Çiftçi, 2004: 156). Bunun yanında devlet, savaş sırasında bile İstanbul’un iaşe kıtlığı yaşamaması için geçmişte olduğu gibi Ambar-ı Âmire’de buğday stoklanmasından vazgeçmemişti (Taşkın, 2007: 171).

İstanbul için oluşturulan iaşe politikalarında, Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen her çeşit üretimin, buldukları bölgedeki ihtiyaçlar giderildikten sonra artan kısmının ilk olarak başkent İstanbul’a gönderilmesi mecburiyeti bulunmaktaydı (Çiftçi, 2004: 154). Devlet belirli bölgeleri, planlanan miktarda yetiştirilecek sebze, meyve ve hayvanları eksiksiz olarak İstanbul’a göndermekle sorumlu kılmaktaydı (Çiftçi, 2004: 168).

İstanbul’un zahire ihtiyacı çoğunlukla Rumeli ve Anadolu’daki üretim bölgelerinden karşılanmaktaydı (Çiftçi, 2004: 160). İstanbul’a hububat gönderen başlıca yerler; Hüdavendigar, Karesi, İzmir, Saruhan, Eflak, Buğdan ve Kırım gibi deniz sevkiyatı mümkün olan bölgeler olmakla beraber (Taşkın, 2007: 165) Mısır coğrafyasında üretilen hububatin bir kısmı da her yıl İstanbul’a gönderilmek zorundaydı (Taşkın, 2007: 165). 1844 yılında, İstanbul halkının ihtiyacı için Varna’dan da un sevkiyatı yapıldığı görülmüştür (Taşkın, 2007: 148). Başkent için gerekli olan un ve buğdayın temini için Bafra Kadısı’na verilen talimatnamede Bafra’da bulunan Üskübi limanının ve çevresinin sevkiyata elverişli olacak şekilde düzenlenmesi emrediliyordu (Demirtaş, 2014: 170).

Merkezin ihtiyaç duyduğu ürünlerin özellikle Marmara, Ege, Trakya ve Karadeniz gibi coğrafi olarak yakın bölgelerden temin edilmeye çalışılmasının sebebi; (Çiftçi, 2004: 156) bu bölgelerin deniz kıyısında ya da denize nehir vb. gibi su yolları ile bağlı olmaları ve deniz yoluyla yapılan nakliye giderlerinin düşük olmasıydı (Çiftçi, 2004: 156).

İstanbul’un tarımsal üretiminin yetersiz olması yüzünden gerekli iaşe ürünleri diğer bölgelerden karşılanmak zorundaydı (Taşkın, 2007: 136). Şehir halkının ihtiyaç duyduğu bu ürünler ve esnafa lazım olan hammaddelerin kontrolü ve satışa sunulmaları için *kapan* adı

verilen kapalı pazar alanları tesis edilmekteydi (İnalçık, 2001: 233). Bu merkezî pazarlar sayesinde iâşe ürünleri hızlı bir şekilde halk ve esnafla buluşturulmaktaydı. Bu tür pazarlar devletin her önemli merkezinde bulunmaktaydı.

Bursa, sahip olduğu iskeleler, merkeze coğrafi yakınlığı ve ürettiği bolca hububat, sebze, meyve ve et türü gıdalar gibi özelliklerinden dolayı, başkentin iâşesini karşılayan en önemli şehir niteliğindediydi (Çiftçi, 2004: 153). Bursa merkezine yakın olan Mudanya iskelesi, İstanbul ile ticaretle en işlek liman durumunda bulunurken, İstanbul limanında ise en işlek bölümler Yağkapısı ile Balıkpazarı arası ve Bahçekapı ile Unkapanı arasındaki bölümlerdi (Çiftçi, 2004: 157).

İstanbul'da ekmek iâşesi de önemli olduğu için fırınların mahrukat ihtiyacı öncelikli sıradaydı (Aynural, 2014: 566). Odun ve kömür nakliyesinde kullanılan çenberlerin ve yelkenli nakliye vasıtalarının -kayık- hava koşullarının kötüleştiği dönemlerde denize açılmadığında İstanbul'dan vapur talebinde bulunulmaktaydı (Öznel, 2013: 292). Dahiliye Nezareti'nin bu ulaşım problemlerinin çözümü için vilayetlerle yaptığı yazışmalar sonucunda yol yapım ve tamir çalışmalarının masraflarını vilayet bütçelerine yükleyerek mahrukat üretim bölgelerinin olduğu yerlerde yol yapımıyla ilgili gerekli çalışmalara başlamayı gerekli görmüştü (Öznel, 2013: 294).

Tüm bunların yanında İstanbul halkı özellikle temiz suya da gereksinim duymaktaydı. Bu gereksinim yapılan çeşmeler, bentler, su kemerleri ve tesisleriyle giderilmeye çalışılmaktaydı. Bu tesislere I. Mahmut'un (1830-1854) yaptırdığı *Taksim Suyu Tesisleri* ve bu tesislerin su kapasitesini çoğaltmak için II. Mahmut'un yaptırdığı *II. Mahmut Bend'i* örnek gösterilebilir (Çeçen, 1994: 200). Ayrıca Tanzimat'ın son dönemleri olan 1874 yılında şehrin su ihtiyacı için İstanbul'un 45 km Kuzeybatısındaki Terkos gölünden temiz su sağlanması planı dahilinde tesis edilen *Dersaadet Su Şirketi* de kayda değerdir (İstanbul, 1972: 348).

Osmanlı, İstanbul'un bir başka gereksinimi olan aydınlanma ihtiyacı için de birçok faaliyette bulunmuştu. 1853 yılında Dolmabahçe Gazhanesi açılmış, 1856 yılında Cadde-i Kebir'in havagazı ile aydınlanma ihtiyacı giderilmeye çalışılmış bunların yanı sıra Kuzgun Gazhanesi, 1880 yılında Yedikule Gazhanesi, 1891 yılında da Hasanpaşa Gazhanesi açılarak Anadolu yakasının da aydınlanma ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştı (Öztuna, 1994: 243).

Devlet, Tanzimat döneminde ekonomiye müdahaleciliğini azaltsa da iâşe temininin her bölümünde yürütme ve denetleme görevini, oluşturduğu mekanizmalarla yerine getirmeye çalışılmaktaydı (Çiftçi, 2004: 154). Ayrıca bu mekanizma ile şehirde nüfus artışını engellemeye çalışarak, su ve yiyecek ihtiyacının artmasını önlemek için dışarıdan gelenlerin İstanbul'a girip yerleşmelerine karşı da sıkı önlemler almıştı (Çiftçi, 2004: 154). Devlet içerisindeki göçe karşı alınan önlemlerden en kayda değerleri şüphesiz *yol hükmü*, *mürûr tezkiresi* ve 1841 yılında çıkarılan *Men-i Mürûr Nizâmnamesi*'dir (Kütükoğlu, 2006: 61). Bu önlemlerin sebepleri olarak İstanbul'da az bulunan iâşe ürünlerinde kıtlığın yaşanmaması ve halkın sıkıntıya düşmemesi gösterilebilir (Taşkın, 2007: 140). Bunların yanında iç göçlerin yaşanmasının Osmanlı yönetimi için ne kadar önemli olduğunu Stefan Yerasimos'un (2006) "*Denetimsiz göçün nüfus yoğunluğunu ve yoksulluğu arttırdığı, kazayla çıkan ya da kasıtlı çıkarılan yangınların ortalığı kasıp kavurduğu ve salgın hastalıkların acımasızca kol gezdiği bu kentte, 17. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına değin gittikçe sıklaşan halk ayaklanmaları yüksek makamlardaki kişileri, vezirleri ve padişahları devirip götürüyordu*" sözleri ile daha iyi görebilmekteyiz (351).

O dönemlerde İstanbul'un iâşesini zorlaştıran nüfus miktarı ne kadardı? İstanbul'un nüfusu 1830'lu yıllarda 353.616 kişi kadar, buna askeri kadroları ve eksik sayımı da eklersek 450.000 kişi civarında bir nüfus miktarına ulaşmış olduğu kayıtlarda geçmektedir (Güran, 1986: 247). 1844 yılında müslim ve gayrimüslim erkek nüfusu 213.693 civarındayken 1852 yılında ise 891.000'e çıkmasının sebebi şüphesiz Kırım Savaşı zamanı kentte bulunan müttefik askerleriydi (Taşkın, 2007: 146). 1877 yılında Devlet salnamesine göre İstanbul

nüfusu kendisine bağlı kazalar ile tahmini 720.000 civarındaydı (Akboyar, 1985: 1241). Zaten Devlet'in toplam nüfusu 19.yy. nüfus sayımları içinde en sağlıklı olan 1893 tarihli sayıma göre 11.500.000 (Tekeli, 1985: 879) olarak hesaplanmıştı.

Son olarak Saray'ın durumuna değinecek olursak; iâşe politikalarında, saraydaki Matbah-ı Âmire olarak adlandırılan mutfağın önemli bir yeri vardı. Padişahın yemekleri *kuşhane matbahı* (matbah-ı has) adı verilen ayrı bir bölümde ve ayrı tencerelerde pişirilmekteydi (Demirtaş, 2008: 50). Bu mutfak için alınacak malzemeler özenle seçilmekte ve yapılan masraflar kendi mali kayıtlarında -mutfak defterleri- belirtilmekteydi (Çiftçi, 2004: 164).

Sarayın, şehrin ve devletin ihtişamını gösteren bir yapı olması ve seçkinlerin burada yaşamaları, gıda ihtiyacının düzenli ve kaliteli bir şekilde karşılanmasını mecbur kılıyordu. Saray için gereken ihtiyaç maddelerini *Pazarcıbaşı* adı verilen görevlinin yardımcıları aracılığıyla satın alınarak Kılar-ı Âmire'de toplanmaktaydı (Demirtaş, 2008: 50). Sarayın yiyeceklerini saklama ve içeceklerini soğutma gibi ihtiyaçları Uludağ bulunan göllerden ya da Katırlı dağlarından kar ve buz temin edilerek sağlanmaya çalışılmaktaydı (Çiftçi, 2004: 166). Bu meselede de Bursa şehrinin önemi göze çarpmaktadır. İstanbul'un ve saray içerisindeki mutfağın ihtiyaç duyduğu kömür ve odun ise Kuzey Anadolu liman şehirlerinden genellikle deniz yolu ile karşılanmaktaydı (Öznel, 2013: 284). Özetle tüm bu iâşecilik faaliyetleri bize Osmanlı'nın günümüz sosyal devlet anlayışına ne kadar yatkın olduğunu göstermektedir.

2.3.Ordunun İâşesi

Güçlü bir orduya sahip olmayı devletin bekası için önemli gören Osmanlı yönetimi, askerlerini her zaman iyi beslemek ve her türlü ihtiyacını eksiksiz yerine getirmek için büyük uğraşlar içinde olmuştur (Uzun, 2011: 243). Mesela sadece Osmanlı ordusu için ekmek imal eden ve *fodla* adı verilen fırınlar hizmet vermekteydi (Demirtaş, 2008: 64). Ayrıca sefere çıkan ordunun temel iâşe maddelerinin karşılanması için büyük bir esnaf topluluğu da ordunun arkasından giderdi. Bu esnaf topluluğunda hiç şüphesiz *habbâzîn* adı verilen ekmekçi esnafının büyük önemi bulunmaktaydı (Aynural, 2002: 129). Tanzimat'a gelene kadar uygulanan bu yöntemler hiç şüphesiz Tanzimat döneminde de farklı şekillerde devam ettiği görülmüştür. Bu uygulamalar içinde en kayda değeri şüphesiz hububattan alınan olağanüstü vergilerin bir savaş finansmanı yöntemi olarak kullanılmasıydı (Uzun, 2005: 213).

Osmanlı Devleti, Tanzimat öncesi ordu iâşesi için halktan *nüzul* ve *sürsat* adındaki vergileri topluyordu (Taşkın, 2007: 184). Nüzul, cins ve miktarı önceden belirlenmiş olan hububatın ordunun geçiş merkezlerine götürülmesine, sürsat ise hareket halindeki ordunun yol boyunca gerekli iâşesini sağlamak üzere alınan aynı yükümlülüğe dayalı vergiye denirdi (Taşkın, 2007: 184). Nüzul vergisi, arpa ve un gibi hububat şeklinde alınırken; sürsat vergisi, arpa, un, koyun, yağ, bal, ekmek, saman ve odun olarak toplanmaktaydı (Güçer, 1964: 67). Fakat Tanzimat dönemi ile birlikte 7 Şubat 1840 tarihli yeni bir düzenleme sonucu nüzul ve sürsat vergileri kaldırılarak, yerlerine *mürettebat* adı verilen hizmet vergisi getirilmişti (Taşkın, 2007: 185).

Devlet stoklarında bulunan iâşe ürünleri aylık olarak kışla ambarlarına gönderilirdi. Askerin günlük tayinatı ekmek, et, pirinç, sadeyağ ve atlar için yem ile kısıtlıydı (Taşkın, 2007: 185). Örneğin Girit ve Trablusgarp'taki askerlerin bazı erzak ve ekmek tayinatları için gerekli buğday ve arpa ile tüm elbise gereçleri başkentten gönderilmekte, kalan gerekli tayinatlar ise buldukları bölgelerden karşılanmaktaydı (Uzun, 2011: 237). Bu yöntemin hem bölgesel ticarete hem de halkın maddi kazanç sağlamasına destek olduğu söylenebilir.

Osmanlı iâşe politikalarını etkileyen ve düzenlenmelerine sebep olan en önemli konu ise savaş durumuydu. Özellikle Tanzimat'ın hemen öncesinde tahıl ve hububat ambarı niteliğindeki Kırım topraklarının Rusya tarafından ilhakı (1783) ordu iâşesi için devlete

büyük bir zorluk yaşatmıştı (Yıldız, 2013: 37). Tanzimat döneminde ise Rusya ile savaşın çıkma ihtimali yüzünden 30 Mayıs 1853 yılında Osmanlı ordusunun peksimet ihtiyacı için gerekli hububatın acilen temin edilmesi kararı alınmıştı (Taşkın, 2007: 154). Osmanlı'da askerlere savaş sırasında peksimet, barış döneminde ise taze ekmek vermek şekliyle 2 ekmek çeşidi temin edilirdi (Taşkın, 2007: 199). Düşük su oranından dolayı uzun süre dayanabilen bir besin maddesi olan *peksimet*, savaşa giden ordunun uzun deniz ve kara yolculuklarında vazgeçilmez tüketim maddesiydi (Çiftçi, 2004: 162). Bu ise Osmanlı'nın ekmek iaşesine verdiği bir diğer önemi göstermektedir.

1842 yılında askerlerin un ihtiyacı için *Masarifat Nezareti* tarafından vapur (buhar) değirmeni alındığı belgelerde görülmektedir (Taşkın, 2007: 199). Ancak 1853 yılında İzmir, Tunus, 1854 yılında Kırım, 1855 yılında Manisa, 1856 yılında Cidde ve Yemen'deki kıtlığın halkın dışında ordu iaşesini de çok zorladığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Taşkın, 2007: 155).

Bunun yanında karaborsacılar yüzünden artan fiyatlar sonucu Osmanlı askeri savaş döneminde günde 150 gram peksimet ve birkaç zeytinle geçinmek zorunda bırakılmıştı (Taşkın, 2007: 171). Fransız tarihçi Ubucini'nin verdiği bilgilere göre Tanzimat'ın ilk zamanlarında ordudaki askerlere “*bakım ihtiyaçları haricinde günlük olarak 300 dirhem ekmek, 80 dirhem et, 13 dirhem tereyağı, 25 dirhem pirinç, 6 dirhem tuz, 9 dirhem sebze ve gerektiği kadar sabun, sıvıyağ ve mum tayinatı*” verilmekteydi (Uzun, 2011: 241). Özellikle salgın hastalıklar yüzünden Osmanlı ordusunun sağlık iaşesi için de Tanzimat döneminde birçok faaliyette bulunduğu görülmektedir. Hastanelerin modernleştirilmesi için 1842 yılında Viyana'dan gelen doktorlar, Maltepe Askeri Hastanesi civarında 6 yeni modern askeri hastanenin plan ve organizasyonunu hazırlamışlardı (Taşkın, 2007: 98).

Tanzimat döneminde Osmanlı ordusu yeni oluşturulan *Nizamiye* askerleri ile 7 orduya bölünmüş ve her orduya 5 ya da 6 *Redif* alayı verilmişti (Aktüre, 1985: 896). Mevcut düzenli birliklerin giderlerini karşılamakta bile zorlanan Osmanlı yönetiminin redif birliklerinin ihtiyaçları için gerekli olan meblağı halktan karşılama yolunu seçtiğini görmekteyiz. Bu amaçla Anadolu ve Rumeli'de bulunan kaza ve sancaklara *iane-i cihadiyye* ismiyle her kazanın ödeyebilecekleri miktarda yeni bir verginin alınmasına başlanmıştı (Uzun, 2011: 241). Bunun yanında ordunun iaşesi için hazinenin yetersiz kaldığı durumlarda Osmanlı, Tanzimat döneminde *iane-i umumiye* uygulamasına başlamıştı. Buna göre 27 Mart 1854 tarihinde devlet adamları orduya halkın desteğini sağlamak için önce İstanbul'da sonra bütün devlet sınırları içinde yardım kampanyası başlatılmasına karar vermişlerdi (Taşkın, 2007: 129). Fakat bunların geçici çözümlerden ileriye gidemediği söylenebilir.

Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi konusun da ise II. Mahmut (1808-1839) tahttaki son dönemlerinde ilk kez buhar gücüne dayalı top döküm ve Dolmabahçe tüfek fabrikalarının faaliyete geçirilmesine büyük çaba göstermişti. (Seyitdanlıoğlu, 2009: 59). Fakat siyasi ve ekonomik problemler –Mısır meselesi gibi- II. Mahmut'un ilerleme kaydetmesine engel olmuştu. Yine de bu çabalar sonucu 1847 yılında Dolmabahçe Tüfekhanesi tesis edilmişti (Yeşil, 2013: 106). Ayrıca tüfek, karabina ve tabanca üretimi Arnavutluk, İstanbul, Trabzon, İslimiye, Prizren, Sofya, İşkodra ve Mostar bölgelerinde yapılırdı (Seyitdanlıoğlu, 2009: 58). Bunların yanında yönetim, Saraybosna'da ordunun yünlü kumaş iaşesini karşılamak amacıyla 1860-1868, 1870, 1873 yıllarında fabrikalar tesis etmeye çalışmışsa da pek yarar sağlanamamıştı (Gölen, 2010: 270).

Osmanlı, ordunun deniz gücünü yani donanmasını güçlendirmek amacıyla kurulan Tersane-i Âmire'nin iaşesini de çoğunlukla gemi tezgahlarının yakın çevresindeki bölgelerden karşılamaya çalışmaktaydı. Örneğin tersanelerin kömür ihtiyacı Bandırma ve Mudanya'dan (Aynural, 2014: 566) karşılanmakta; kereste ihtiyacı İznik, Selanik, Kaz dağları, Bolu, Sinop ve Tuna bölgesinden; demir ihtiyacı Trabzon ve Canik çevresinden; bakır Ergani madenlerinden; yelken bezi (kirpos) Kıbrıs, Mısır ve Eğriboz'dan ve kurşun, tel, yağ

(revgan), üstüfü, katran, zift gibi ihtiyaç maddeleri de diğer bölgelerden karşılanmaktaydı (Örenç, 2013: 124-125).

Başkentte bulunan Osmanlı ordusunun önemli sayılabilecek bir bölümünün yarısı hassa, muntazama ve topçu birliklerinden, diğer yarısı da redif alaylarından oluşmaktaydı (Uzun, 2011: 236). 1848 yılında mevcudu 150.000'e ulaşan Osmanlı Ordusu'nun (Çöker, 1985: 1262) yanında İngiliz, Fransız ve Piyemonte müttefiklerinin de İstanbul'da toplam 419.132 askeri (Taşkın, 2007: 146) olması ordu iaşesi konusunda büyük sıkıntıların sürmesine sebep olmuştu.

2.3.1.İaşe Meselesinin Çözümü Amacıyla Tesis Edilen Bazı Fabrikalar

Osmanlı her ne kadar sanayi faaliyetlerinde geri kalmış(!) olsa da bazı atılımlarda bulunmayı deneme yoluna başvurmuştur. Bu atılımlarını özellikle fabrikalar tesis etmesi ve tesis edilmesine teşvik vermesiyle gerçekleştirmiştir. Daha Tanzimat döneminin hemen öncesinde III. Selim'in şahsi ilgisi ve çabaları sonucu 1804 yılında bir kağıt fabrikasının – içerisinde üniformalar için yünlü kumaş dokuması da yapılacaktı- Boğaziçi'nde bulunan Hünkar İskelesi'nde yapımına başlanmıştı (Clark, 2006: 468). Sonraları 1836 yılında yünlü iplik ve dokuma fabrikası Balkanlar'daki İslimiye'de üretime geçirilmişti (Clark, 2006: 468).

Tanzimat döneminde de faaliyete geçirilen fabrikaların büyük kısmında ordunun iaşesini karşılama amacı vardı. Bu dönemde tesis edilen fabrikaların amacı askeri ihtiyaçların yurt içinden karşılanıp tasarruf yapılması ve yurt dışına para çıkışını engellemektir (Göç, 2010: 89). Fakat ordunun mevcudunun sınırların büyüklüğüne orantılı olarak fazla olması çoğu tasarrufu geçersiz kılıyordu. Bunun yanında Osmanlı'nın en aktif sanayi kolu 30-40 civarı işçiyle tesis edilen küçük dokuma işletmeleriydi (Önsoy, 1988: 7).

Tanzimat döneminde tesis edilen bu fabrikaların en önemlilerine değinecek olursak:

Yukarıda bahsedilen bazı fabrikalar ve tesislerden başka Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası oluşturulan yeni ordunun, fes ihtiyacı için 1835 yılında Feshane Fabrikası, 1838 yılında ise ordunun tüfek ihtiyacının karşılanması amacıyla Tüfekhane-i Âmire hizmete girmişti (Yeşil, 2013: 106). Ayrıca 1843 sonrası dokumacılık işlerine girildiği de görülmüştü (Seyitdanlıoğlu, 2009: 59). Hereke Kumaş Fabrikası, 1840'ın ikinci yarısında Ohannes ve Bagos Dadyan biraderlerin Serasker Rıza Paşa'nın onayını almasıyla tesis edilmişti (Toprak, 1985a: 1345).

Osmanlı ordusunun kumaş ihtiyacı için 1842 yılında Balıkesir Çuha Fabrikası faaliyete geçirilmişti (Seyitdanlıoğlu, 2009: 64). Ayrıca 1844 yılında İzmit Çuha (Basmahane) Fabrikası tesis edilmişti (Göç, 2010: 93). Böylece kumaş ihtiyacı devlet içinden giderilmeye çalışılmıştı.

1800'lerde faaliyete geçen İzmit Aba Fabrikası, 1842 yılında Harbiye Nezareti bünyesinde modernleştirilen Debbaghane-i Âmire'nin devamıdır (Toprak, 1985a: 1346). Osmanlı'da ilk inorganik enerjiyle faaliyete geçen fabrika ise 1867 yılında Harbiye Nezareti'ne verilen Bakırköy Bez fabrikasıydı (Göç, 2010: 94). Ayrıca 1843 yılında para basmak amacıyla buhar gücüyle çalışan bir makine Darbhane-i Hümayun'da kullanılıyordu (Clark, 2006: 472). 1842-1847 yılları arasında askeri ihtiyaçlar sebebiyle bir barut fabrikası Bağdat'ta tesis edilmişti (Clark, 2006: 472).

Tesis edilen bu fabrikaların temel niteliği Sayın Zafer Toprak (1985a) hocanın şu sözleriyle daha iyi anlaşılacaktır:

“Devletin öncülüğünde gerçekleştirilen fabrika üretimi giderek modernleşen ordunun gereksinimini karşılamaya yöneliktir. Bu nedenle Osmanlı sanayinin ilk örnekleri pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalardır” (s. 1345). Bu sebeplerle Osmanlı'da fabrikalardan istenilen derecede fayda

sağlanamamıştır. Tüm bunların yanında sanayi alanında gerekli olan kalifiye eleman ihtiyacı çok fazlaydı. Gerekli olan bu ihtiyacın büyük kısmı yurtdışından karşılanmak zorundaydı (Quataert, 2014: 734). Ancak devlet bunun yanında ihtiyacı olan kalifiye insan gücünü kendisi yetiştirmek için de bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Örneğin 1848 yılında Zeytinburnu'nda maddi zorluklar yüzünden faaliyete geçirilemeyen *İstanbul Sanayi Mektebi* tesis edilmiş, daha sonra 1861-1868 yıllarında Niş ve Tuna valiliklerinde bulunan Mithat Paşa'nın tesis ettiği *Islahhaneler* bölgesel olarak gerekli olan eleman ihtiyacını karşılamaya çalışmıştı (Önsoy, 1988: 115). Islahhanelerin başarılı oldukları görüldükten sonra çeşitli büyük merkezlere de aynı müesseselerden tesis edilme yoluna gidildiği görülmüştür.

Sonuç

Tüm bu bilgiler ışığında görülüyor ki Osmanlı Devleti, halkının tüm ihtiyaçlarını en ince ayrıntısına kadar düşünüp, onların iâşesi için ne gerekiyorsa yapmaya çalışmıştır. Özellikle Tanzimat döneminde başlanılan modernleşme hareketleri Osmanlı'nın sadece askeri alanda değil, sosyal devlet anlayışında da gelişmeler yaşadığının göstergesidir.

İâşe düzenlemelerinde İstanbul'un bahsedilen özellikleri, her politikada öncelikli sırada yer almasını sağlamış ve hükümet buranın refahı için karşılaştığı engellere çözümler bulma arayışında olmuştur. İstanbul şehrinin temel ihtiyaç maddelerinin büyük çoğunluğu şehir dışından sağlanmak zorunda olduğundan madde temini için meydana getirilen sistem aynı zamanda farklı devlet ve şehirlerle ticari faaliyetlerin ve her türlü ilişkilerin tesis edilmesine yardımcı olmuştur. Bu sayede devletin her bölgesinin ekonomik faaliyetlere katılması sağlanmıştır.

Devletin iâşe temini için oluşturduğu karmaşık sistemdeki rolü, düzenin problemsiz şekilde devam etmesini sağlamak ve sistemi denetlemekle birlikte çoğu zaman müdahalede bulunmaktan başka bir şey değildi. Halkın gereksinimlerini karşılamada özel teşebbüslere izin vererek onları desteklemesi aynı zamanda maddi açıdan da kendisine kolaylıklar sağlamaktaydı. Hemen hemen tüm iâşe kalemlerinde Tanzimat öncesi aşırı düzenlemelere başvurulmuş olsa da 1839 fermanı sonrası yavaş yavaş serbest ticaret ağırlık kazanmıştır. Devletin müdahale imkanlarının kısıtlanmasında yabancı devletler ile yapılan antlaşmalar da önemliydi. Ama tüm bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı, Tanzimat dönemi içinde de halkın ve ordunun iâşesi meselesini ön planda tutarak sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Özellikle kapitülasyonların Osmanlı üreticisine verdiği zararlar yanında tüketici kesim için getirdiği kısmî faydalar Osmanlı'daki sosyal devlet anlayışının varlığına önemli bir kanıt niteliğinde olmaktadır.

Bu açılardan bakıldığında Osmanlı, nüfus artışı ve toprak kayıpları sonucu oluşturduğu iâşe politikalarında sadece halkının ihtiyaçlarını karşılamayı esas almamış aynı zamanda dönemin kendi aleyhine oluşan şartlarında siyasi ve sosyal varlığını tarih sahnesinde devam ettirmeye büyük çaba göstermiştir.

Kaynakça

- Akbayar, Nuri. (1985). Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (5, 1238-1246). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktüre, Sevgi. (1985). Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (4, 891-940). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anastassiadou, Meropi. (2010). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri "Selanik" (1830-1912)*. (2.Baskı). (Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Aynural, Salih. (2014). 18.yy.da İstanbul'un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması. Güler Eren, (Ed.) *Osmanlı*. (5) içinde (563-567). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aynural, Salih. (2002). *İstanbul Değirmenleri Ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Belge, Murat. (2005). *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Clark, Edward C. (2006). Osmanlı Sanayi Devrimi. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İncılık, (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. içinde (467-480). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Çeçen, Kazım. (1994). Taksim Suyu Tesisleri. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. içinde (7, 200). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Çiftçi, Cafer. (2004). Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesinde Bursa'nın Rolü. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (16), 151-171.
- Çoker, Fahri. (1985). Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (5, 1260-1268). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirtaş, Mehmet. (2014). İstanbul Fırınlılarının Buğday ve Un İhtiyacının Karşılanmasında Görülen Usulsüzlükler ve Uygulanan Yaptırımlar. Feridun Emecen, Emrah .S. Gürkan, Ali Akyıldız, (Ed.), *II. Osmanlı Uluslararası İstanbul Sempozyumu, Bildiriler*. içinde (169-185). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Demirtaş, Mehmet. (2008). *Osmanlı'da Fırıncılık: 17. Yüzyıl*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, Mehmet. (2007). İktisadi ve Ticari Yapı. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde (33, 525 532). İstanbul: TDV Yayınları.
- Genç, Mehmet. (2000). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. içinde (175-185). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Göç, Ebru. (2010). *Tanzimat Dönemi ve Sanayileşme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi, 277149
- Gölen, Zafer. (2010). *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*. Ankara: TTK Yayınları.
- Güçer, Lütfi. (1987). XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası. *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, (1) 1-128. 17 Şubat 2016, DergiPark veritabanı.
- Güçer, Lütfi. (1964). XVI. – XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Güran, Tefvik. (2014). Tanzimat Döneminde Tarım Politikası. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İncılık, (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (4.Baskı) içinde (775-785). Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güran, Tefvik. (1986). İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44, (1-4) 245-275. 27 Şubat 2016, Dergi Park veritabanı.

- Heper, Metin. (1985). 19.yy'da Osmanlı Bürokrasisi. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (1, 245-258). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalçık, Halil. (2001). İstanbul. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde (23, 220-239). İstanbul: TDV Yayınları.
- İnalçık, Halil. (2009). Su. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde (37, 437-440). İstanbul: TDV Yayınları.
- İstanbul. (1972). *Türk Ansiklopedisi*. içinde (20, 344-352). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Karal, Enver Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (7). Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplumsal, Kuramsal Değişim Ve Nüfus*. (3.Baskı). (Ceren Elitez, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat. (2013). Osmanlı İktisadi Yapısı. E. İhsanoğlu, (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, 1*, (2.Baskı) içinde (563-566). İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat. (2006). Mürur Tezkiresi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde (32, 60-61). İstanbul: TDV Yayınları.
- Önsoy, Rıfat. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örenç, Ali Fuat. (2013). Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii. Gültekin Yıldız, (Ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi*. içinde (121-161). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özbek, Nadir. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalçık, (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. içinde (401-424). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Öznel, Muharrem. (2013). Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul'un Temel İhtiyaçlarında Odun ve Kömürün(mahrukat) Üretim Sürecinde ve Arz Piyasasında Yaşanan Problemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, (24), 283-304.
- Öztuna, Yılmaz. (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi* (9). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Pamuk, Şevket. (1985). 19.yy.da Osmanlı Dış Ticareti. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (3, 653-665). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (2016). Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (6) içinde (19-30). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (2009). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii(1839-1876). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28, (46), 53-69.
- Şahin, Harun. (2015). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisadi Politikasına Bakış. *EKEV Akademi Dergisi*, (61) 415-424. 3 Şubat 2016, EKEV akademi veritabanı.

- Taşkın, Figen. (2007). *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*. (Yayınlanmamış doktora tezi). YÖK Tez Merkezi, 217947
- Tekeli, İlhan. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (4, 878-890). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, Talat. (1998). *Orhon Yazıtları*. (2.Baskı). İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Toprak, Zafer. (1985). Tanzimat'ta Osmanlı Sanayi. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (5, 1345-1348). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Zafer. (1985). Tanzimat'tan Sonra İktisadi Politika. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. içinde (3, 668-671). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, Ahmet. (2011). 1257,1841 Tarihli Bir Belgeye Göre Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Askeri Birlikler ve Bunlara Yapılan Harcamaların Türü ve Miktarları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, (2), 235-245*.
- Uzun, Ahmet. (2006). *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzun, Ahmet. (2005). Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3, (6), 211-235*.
- Yerasimos, Stefan. (2006). Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine. Mehmet Seyitdanlıoğlu -Halil İncelik, (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. içinde (347- 362). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yeşil, Fatih. (2013). Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar. Gültekin Yıldız, (Ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi*. içinde (79-119). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yıldız, Gültekin. (2013). Kara Kuvvetleri. Gültekin Yıldız, (Ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi*. içinde (35-77). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Quataert, Donald. (2014). Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri. (F. Acun, Çev.). Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İncelik, (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (4.Baskı) içinde (731-740). Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.